

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З УЧНЯМИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ

О. М. ВАСИЛЕНКО

Сучасному етапові розвитку системи освіти властиве посилення уваги суспільства до проблем навчання й виховання дітей з особливими потребами. Водночас освітні заклади не можуть знижувати рівень вимог до них. Тому для всебічного розвитку цієї категорії дітей необхідно створювати спеціальні умови, в яких реалізувалися б специфічні завдання їх навчально-виховної діяльності. Необхідна така система освіти, яка забезпечила б належний рівень сформованості в учнів з особливими потребами соціальної позиції, можливість повноцінно жити і працювати в суспільстві. Навчання в загальноосвітньому закладі має сприяти досягненню учнівською молоддю з особливими потребами як педагогічних, так і корекційно-розвивальних цілей, що є важливою умовою ефективного освітнього впливу, завдяки якому вони можуть опанувати необхідний обсяг знань, умінь і навичок.

Всебічний аналіз проблеми навчання й виховання дітей з особливими потребами в освітніх закладах нашої держави доводить необхідність впровадження інноваційних підходів до навчально-виховної діяльності цих учнів. Оптимальним стратегічним напрямком вирішення цієї проблеми сьогодні є інклюзивна форма освіти – забезпечення прав дітей навчатись за місцем проживання в загальноосвітніх закладах, які намагаються відповідати потребам усіх дітей за допомогою внесення змін до навчальних програм і переобладнання шкільних приміщень [15]. Актуальним питанням розбудови інклюзивної форми освіти на сучасному етапі є підготовка соціальних педагогів, зокрема шкільних, до роботи з дітьми з особливими потребами в загальноосвітніх закладах інклюзивної орієнтації.

Теоретичні положення, які розкривають соціально-педагогічні закономірності формування особистості дитини з особливими потребами та соціально-педагогічні підходи до роботи з нею, представлено в працях І. Зверевої, А. Капської, В. Ляшенка, В. Тесленка, С. Харченка та ін.. Водночас всебічний аналіз наукових джерел свідчить, що проблеми життєдіяльності дітей з особливими потребами пов'язані здебільшого з їхньою реабілітацією та навчально-виховною діяльністю в межах спеціальних закладів (В. Бондар, А. Висоцька, В. Засенко, В. Золотоверх, Н. Кравець та ін.). Значно менше досліджень присвячено вивченню питань соціально-педагогічної діяльності з дітьми з особливими потребами в загальноосвітніх закладах.

З огляду на це, метою статті є дослідження основних аспектів соціально-педагогічної роботи з дітьми з особливими потребами в загальноосвітніх закладах інклюзивної орієнтації.

Перші спроби впровадження інклюзивного навчання були здійсненні в середині 60-х років ХХ століття у США у зв'язку з реалізацією проекту під назвою «Головний старт» – широкої освітньої та медичної програми для дошкільнят та їхніх батьків. В 1972 р. до класів, що працювали за програмою «Головний старт», почали залучати дітей з особливими потребами. Це була перша масова спроба створення інклюзивних класів (де разом навчаються всі діти, незалежно від їхніх можливостей, здібностей, соціального та економічного стану, походження тощо), яка знайшла широкий відгук і підтримку громадськості.

В 1975 р. Конгрес США прийняв важливий законопроект, згідно з яким для «безкоштовної, відповідної громадської освіти» дітей з особливими потребами могли використовуватися федеральні кошти. В цьому законі зроблено наголос на тому, що родини цих дітей повинні бути важливим елементом системи їхньої освіти [1].

Тепер у Сполучених Штатах Америки діти з особливими потребами можуть отримувати інклюзивну освіту, яка, разом з відповідною медичною допомогою, дає їм змогу повністю розкрити свій потенціал. Малята з проблемами у розвитку можуть відвідувати дитячі садки і початкові школи, а також брати участь у громадських заходах. Старші діти можуть навчатися у професійних училищах, школах, коледжах. Завдяки такому підходові у старшому віці діти з особливими потребами мають змогу працювати, сплачувати податки і користуватися всіма правами, які надає людям суспільство.

В останні десятиріччя до дошкільних освітніх закладів у всьому світі почали залучати дітей з особливими потребами. Групи, у яких разом виховуються і навчаються всі діти, незалежно від їхніх

можливостей, здібностей, соціального та економічного становища, походження тощо називаються класами залучення або інклюзивними класами. Щоб привернути увагу до проблеми однакових можливостей і повного залучення до суспільства людей з вадами, на початку 80-х років XX ст. ООН проголосила «Десятиріччя інвалідів». Усім країнам-членам ООН було рекомендовано всіляко сприяти залученню інвалідів до світової спільноти [10, с.78-79].

Права дітей-інвалідів закріплені в таких міжнародних документах, як Декларація про права інвалідів (ООН, 1975), Всесвітня програма дій стосовно інвалідів (ООН, 1982), Конвенція про права дитини (ООН, 1989), Декларація про права розумово відсталих осіб (ООН, 1971), Всесвітня декларація «Освіта для всіх» (1990), Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів (ООН, 1993), Саламанська Декларація (1994) тощо [3, 2, 6, 4, 13, 11].

Нормативно-правовим документом, який засвідчує розпочату в Україні модернізацію освітньої галузі у напрямі інклюзивної освіти, є наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Плану дій щодо запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009-2012 роки» (від 11.09.2009 року), який визначає необхідність запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах з метою здобуття якісної освіти та інтеграції в суспільство дітей, які потребують корекції фізичного або розумового розвитку [9].

Наступним кроком у розбудові інклюзивної форми освіти в нашій державі стало прийняття Концепції розвитку інклюзивної освіти (від 01.10.2010 року), що спрямована на виконання вимог міжнародних нормативно-правових документів, ратифікованих Україною. Метою затвердження Концепції є: формування нової філософії суспільства (позитивного ставлення до дітей та осіб із порушеннями психофізичного розвитку та інвалідністю); створення умов для реалізації державної політики забезпечення конституційних прав і гарантій дітям з особливими потребами у сфері освіти; вдосконалення системи освіти та соціальної реабілітації дітей із порушеннями психофізичного розвитку, зокрема з інвалідністю, через упровадження інноваційних технологій, зокрема інклюзивного навчання, з використанням адаптованого міжнародного досвіду [8].

Варто зауважити, що основою для організації соціально-педагогічної діяльності в загальноосвітній школі є Закон України «Про освіту» (1996 р.), в якому визначений статус провідного фахівця із соціального виховання – соціального педагога – в школі (ст. 22). Соціальний педагог є спеціалістом із виховної роботи з дітьми та молоддю з особливими потребами, який покликаний створювати сприятливі соціальні, навчально-виховні умови для їхнього розвитку та соціалізації [17].

Модель соціально-педагогічної діяльності школи перебуває поки що у стадії формування. Вона складається із двох взаємообумовлених частин: внутрішньої і зовнішньої. До основних напрямів першої відносять: діагностування, здійснення соціального виховання, загальне керівництво соціально-виховною діяльністю, захист та охорона прав дитини. Зовнішня соціально-педагогічна діяльність створює можливості для застосування набутих у школі знань, умінь і навичок, досвіду емоційно-чуттєвого ставлення до світу та творчої діяльності у реальному житті в активній просоціальній діяльності. Крім цього, вона спрямована на педагогізацію соціального середовища, яке оточує школярів, що покликане гармонізувати вплив різноманітних чинників соціалізації на процес становлення особистості дитини [18].

Метою соціально-педагогічної роботи в навчальному закладі інклюзивної орієнтації є сприяння успішному вирішенню учнями з особливими потребами власних проблем. Засоби досягнення цієї мети – вивільнення і розвиток ресурсів учня та його соціального оточення, забезпечення необхідних соціальних змін, навчання, виховання та самовиховання особистості [14].

З огляду на мету соціально-педагогічної роботи в загальноосвітньому закладі інклюзивної орієнтації, діяльність соціального педагога спрямована на попередження проблеми, своєчасне виявлення та усунення причин, які сприяють її виникненню, забезпечення превентивної профілактики негативних явищ (морального, фізичного, соціального характеру), відхилень у поведінці учнів, їх спілкуванні і, таким чином, оздоровлення навколишнього мікросередовища. Тому спеціаліст повинен володіти різноманітними навичками та відігравати різні соціальні ролі, змінюючи їх у практичній діяльності в залежності від ситуації й характеру проблем, що вирішуються [17].

В. Шульга зазначає, що, на відміну від звичайного педагога у навчальному закладі, в роботі соціального педагога першорядну роль відіграє не навчальна, а, передусім, виховна функція, функція соціальної допомоги й захисту. Діяльність соціального педагога спрямована на саморозвиток особистості [14].

Узагальнення результатів дослідження сприятливих і несприятливих умов для здійснення соціально-педагогічної роботи в мікрорайоні, а також даних соціальної паспортизації класів вимагає розробки основних орієнтирів соціально-педагогічної діяльності в загальноосвітній школі інклюзивної орієнтації. Кожний освітній заклад інклюзивної орієнтації має створити власні умови для організації соціально-педагогічної роботи. До основних аспектів цієї діяльності належать:

формування цілей і завдань соціально-педагогічної роботи в школі;

дослідження факторів позитивного і негативного впливу соціуму мікрорайону, сім'ї, вулиці на соціалізацію учнів з особливими потребами та планування складу суб'єктів соціально-педагогічної роботи в загальноосвітній школі;

розробка та обґрунтування соціально-педагогічної концепції закладу освіти, оформлення соціальних паспортів класів;

здійснення соціально-педагогічної підтримки учнів з особливими потребами з надання їм допомоги в адаптації до нових для них умов навчання;

налагодження партнерських стосунків із батьками та громадськістю мікрорайону;

здійснення соціально-педагогічної діяльності, що спрямована на подолання негативних впливів життя мікрорайону на соціалізацію учнів з особливими потребами;

створення умов для їхнього навчання, а також організація корисного дозвілля за місцем проживання дітей;

проведення реабілітаційної, соціально-профілактичної, просвітницької, організаційно-масової роботи, що спрямована на посилення соціалізуючого впливу загальноосвітньої школи засобом використання діагностичних методів вивчення ступеня задоволення учнів з особливими потребами умовами шкільного середовища;

здійснення соціально-профілактичної та соціально-педагогічної роботи з батьками учнів з особливими потребами шляхом координації соціально-педагогічного впливу школи, місцевих органів влади, громадських організацій, медичних служб у справах неповнолітніх, сім'ї та молоді;

створення умов для культурного розвитку учнів з особливими потребами шляхом вивчення можливостей використання виховного простору школи;

залучення дітей з особливими потребами до активної участі в соціально-педагогічній діяльності;

планування та проведення індивідуальної та групової роботи з учнями з особливими потребами, а також здійснення профорієнтаційної роботи з ними;

підготовка до вступу у ВНЗ чи працевлаштування випускників з особливими потребами на основі ознайомлення їх із специфікою навчання в обраних навчальних закладах й місцях працевлаштування;

пропаганда здорового способу життя серед учнів з особливими потребами тощо [7].

Діяльність соціального педагога в загальноосвітньому закладі інклюзивної орієнтації пов'язана з усіма членами педагогічного колективу. Першочерговим завданням роботи шкільного соціального педагога є встановлення зв'язків і співпраці з дирекцією школи, спеціалістами соціальної сфери, які допомагають у методичному та практичному здійсненні корекційної та розвиваючої роботи з учнями з особливими потребами.

Ефективність навчально-виховної, корекційно-розвиваючої та лікувально-профілактичної діяльності в закладі інклюзивної орієнтації залежить від узгодженості дій педагога як ключової фігури з фахівцями різного профілю (соціального педагога, спеціального педагога, психолога, медичного працівника та ін.), які входять до складу команди фахівців. Робота цієї команди спрямована на: оцінювання стану розвитку кожної дитини; розробку та реалізацію індивідуальних планів роботи з дитиною з особливими потребами; планування додаткових послуг; аналіз та оцінку результатів спільної діяльності; підвищення рівня кваліфікації членів команди [5].

Робота соціального педагога полягає у вихованні, навчанні, розвиткові та соціальному захисті учнів з особливими потребами в загальноосвітньому закладі. Зміст роботи соціального педагога та його функції обумовлені попередньо отриманими даними, які потребують аналізу та соціально-педагогічної інтерпретації. Тому на початковому етапі соціальний педагог вивчає психолого-медико-педагогічні особливості особистості дитини та її соціальне мікросередовище, умови життя. В процесі вивчення (діагностики, дослідження) з'ясовуються інтереси і потреби, труднощі й проблеми, конфліктні ситуації, відхилення в поведінці, проблеми в сім'ї, її соціокультурний і педагогічний портрет. Діагностичний інструментарій соціального педагога складають соціологічні та психологічні методики.

Використовуються також специфічні методи соціальної роботи, такі, як метод соціальної біографії сім'ї, особистості, діагностика соціального середовища й ін.

Надалі соціальний педагог організовує та проводить консультації з питань прав і обов'язків учнів з особливими потребами та їхніх сімей, пропонує можливі варіанти вирішення проблем учасників навчального процесу, забезпечуючи соціальну допомогу і підтримку. При цьому фахівець використовує всю сукупність наявних правових можливостей і засобів. З'ясовуючи проблеми і труднощі в сфері сім'ї, спілкування й ставлення людей, соціальний педагог диференціює виявлені проблеми та залучає до їх розв'язання спеціалістів різного профілю. Встановлюючи контакт із сім'єю дитини з особливими потребами, спеціаліст заохочує її до участі в спільному вирішенні проблем, допомагає родині використовувати власні ресурси, резервні можливості для подолання труднощів.

Соціальний педагог виконує також посередницьку функцію в установленні зв'язків і контактів сім'ї та спеціалістів – психологів, соціальних працівників, дефектологів, лікарів, представників органів влади і громадськості. Для цього він налагоджує зв'язки з різними соціальними інститутами та установами, сприяючи тому, щоб окремі організації, спеціалісти, батьки визнавали право дитини з особливими потребами на повноцінну життєдіяльність, на рівність прав. Тому одним із найважливіших завдань роботи соціального педагога є ознайомлення учнів з особливими потребами та їхніх батьків з їхніми правами в доступній, досить активній, демонстративній формі [16].

Варто зауважити, що рамки соціально-педагогічної роботи не обмежуються освітнім простором закладу та включають у себе різнорівневий соціум: державні заклади, мікрорайон, сім'ю, вулицю. Завданням цієї роботи фахівця є допомога у формуванні в учнів з особливими потребами навичок та умінь саморозвитку, засвоєння норм соціальної поведінки, гармонізації внутрішньоособистісних й загальносуспільних інтересів, формування загальноприйнятого стилю стосунків з оточенням.

Важливим аспектом діяльності соціального педагога в загальноосвітньому закладі інклюзивної орієнтації є здійснення ним соціально-педагогічного та соціально-оздоровчого супроводу учнів з особливими потребами: їхня соціальна адаптація серед ровесників, реабілітація, відновлювальне лікування, оздоровлення, організація відпочинку. Соціально-педагогічний супровід учнів з особливими потребами передбачає також індивідуальні заняття з соціальним педагогом. Оздоровленню дітей з особливими потребами сприяє організація фахівцем цікавого та змістовного дозвілля: творчі конкурси, свята, виставки, вечори, дискотеки, організація відпочинку в оздоровчих таборах тощо [7; с. 352-375].

Таким чином, специфіка діяльності фахівців соціально-педагогічної сфери в загальноосвітніх закладах інклюзивної орієнтації потребує від них безперервного самовдосконалення, широкої поінформованості, обізнаності, ерудиції, глибоких спеціальних знань і практичних умінь. Робота соціального педагога повинна сприяти педагогізації навчально-виховного середовища, активізації соціально-культурних та соціально-педагогічних функцій суспільства, сім'ї, шкільних спеціалістів, кожної конкретної особистості з особливими потребами. Організація роботи соціального педагога з учнями з особливими потребами на означених аспектах його діяльності і діяльності спеціалістів освітніх закладів інклюзивної орієнтації є базовою умовою успішної інтеграції цієї категорії учнівської молоді не лише в освітнє середовище, але й у суспільство в цілому.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямку є здійснення порівняльного аналізу впровадження інклюзивної форми освіти в Україні та за рубежом: дослідження основних проблем та перспектив навчання учнів з особливими потребами в закладах інклюзивної орієнтації.

Список використаної літератури:

1. Василенко О. М. Соціально-педагогічні умови адаптації молодших школярів з особливими потребами до навчання в загальноосвітній школі : дис... канд. пед. наук : 13.00.05 / Василенко Олена Миколаївна. – Хмельницький, 2010 – 192 с. : іл. – Бібліогр.: С. 273–293.
2. Всесвітня програма дій відносно інвалідів від 3 грудня 1982 року : [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://www.blind.org.ua/Folder_with_laws/International/Vsesvitnya_programa_diy.txt / (дата звернення: 19.01.2010).
3. Декларація о правах інвалідів // Права інвалідів в Україні. – К. : Сфера, 2002. – С.13–14.
4. Декларація про права розумово відсталих осіб : [прийнята 26-ою сесією ООН 20 грудня 1971 р.] : [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://cyclus.com.ua/content/view/full/1032/58/1/11/> (дата звернення: 20.06.2009).
5. Колупаєва А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи : монографія / А. Колупаєва. – К. : Саміт – Книга, 2009. – 272 с. : іл. – (Серія «Інклюзивна освіта»). – С. 5–16
6. Конвенція про права дитини. – К. : Столиця, 1998. – 514 с.

7. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка : [навчальний посібник] / С. С. Пальчевський. – К. : Кондор, 2005. – 560 с.
8. Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання // Постанова Кабінету міністрів України від 01 жовтня 2010 року. № 912 : [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/9189.
9. Про затвердження Плану дій щодо запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009-2012 роки : наказ Міністерства освіти і науки № 855 від 11.09.2009 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/4828 (дата звернення: 18.02.2012 р.).
10. Робота соціального педагога в закладах освіти : [конспект лекцій для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка та практична психологія»] / Л. П. Сокольська. – Хмельницький : ХНУ, 2006. – 98 с.
11. Саламанська декларація: про принципи, політику і практичну діяльність у сфері освіти осіб з особливими потребами : [прийнята Всесвітньою конференцією з питань освіти осіб з особливими потребами : доступність і якість]. – К., 2000. – 21 с.
12. Содержание работы социального педагога в образовательном учреждении / Л. Никитина // Воспитание школьников. – 2001. – N 1. – С. 31–33.
13. Стандартные правила обеспечения равных возможностей для инвалидов // Права інвалідів в Україні. – К. : Сфера, 2002. – 357 с.
14. Шульга В. В. Соціальний педагог у загальноосвітньому навчальному закладі : [методичні рекомендації] / В. В. Шульга. – К. : Ніка-Центр, 2004. – 124 с.
15. Ярская-Смирнова Е. Р. Инклюзивное образование детей-инвалидов : [Електрон. ресурс] / Е. Р. Ярская-Смирнова, И. И. Лошакова // Социологические исследования. – 2003. – № 5. – С. 100–106. – Режим доступу : <http://www.ecsocman.edu.ru/socis/msg/201639.html> (дата обращения: 08.04.2010).
16. Ярская-Смирнова Е. Р. Социальная работа с инвалидами / Е. Р. Ярская-Смирнова, З. К. Наберушкина. – СПб. : Питер, 2004. – С. 190.
17. Електронний ресурс. – Режим доступу : www.ipe.poltava.ua/file/.../guide/guide%202005%2027.12.doc (дата звернення: 5.11.2010 р.) – Назва з екрану.
18. Електронний ресурс. – Режим доступу : www.coolreferat.com/Po42591,0.doc (дата звернення: 5.11.2010 р.) – Назва з екрану.
Електронний ресурс. – Режим доступу : www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Sptp/2010_2/14.pdf (дата звернення 15.11.2010 р.) – Назва з екрану.